

Razvijanje izraznosti glasu pri študentih Dramske igre

Katarina Podbevšek

Uvod

V vsakdanjem življenju smo tako v javnosti kot v zavetju svoje intimnosti obkroženi s številnimi zvoki, ki se jih enkrat bolj, drugič manj zavedamo. Zvočno dogajanje pogosto predstavlja zvočno kuliso, ki jo sicer slišimo, vendar je ne poslušamo, le kadar postane preglasna, jo občutimo kot nasilno zvočno onesnaževanje, ki vpliva na naše psihofizično počutje. V odprtih javnih prostorih, kot so na primer ulice, trgi, parki, je sestava zvočnega konglomerata naključna, nenehno spreminjajoča se in nenadzorovana, ljudje pa smo, največkrat ne zavedajoč se, da tudi sami proizvajamo zvoke, večinoma pasivni sprejemniki njegove kakofonije.

V nasprotju s težko predvidljivo uzvočenostjo vsakdanjega življenjskega utripa je v umetnosti zvočnost običajno ustvarjena načrtno, namensko, vedno podpirajoč neko idejo, zgodbo, hotenje, čas, vzdušje ali kaj drugega, pa naj gre za glasbeno ali katero drugo umetnost. V gledališču je zvok prisoten kot govorjenje ali negovorno oglašanje nastopajočih (jok, smeh, kriki, vzdih, oponašanje različnih zvokov ipd.), kot petje ali instrumentalna glasba ter kot najrazličnejši drugi slišni, s tehniko povzročeni efekti. Gledalci, ki so tudi poslušalci, spremljajo vidno in slišno dogajanje v igralnem prostoru aktivno, vidno-slišne senzacije dojemajo kot načrtno oblikovan sestav gledaliških znakov.

V sodobnem času stalno napredujoča tehnologija tudi v gledališču omogoča številne umetno ustvarjene slišne manifestacije, vendar daje človeški glas, ki prihaja iz neposredno prisotnega telesa, gledališču še vedno poseben čar in specifično noto. Občinstvo od igralca zavestno ali nezavedno pričakuje, da bo njegov glas imel določene lastnosti, primerne njegovi javni izpostavljenosti, in da bo usklajen z vlogo, ki jo na odru predstavlja. S stališča nastopajočega to pomeni, da mora ob nenehni skrbi za fiziološko brezhibne govorne organe (higijena glasu) ustvarjalno razvijati tudi izraznost svojega glasu. Glasu začne igralec posvečati pozornost med študijem Dramske igre, ko se najprej nauči prepoznati prednosti in pomanjkljivosti lastnega glasu, nato pa ozavesti posamezne glasovne izrazne prvine ter se jih uči ustrezno uporabljati in učinkovito uresničevati. Ob tem se vedno bolj zaveda, da je glas »visoko specializiran inštrument«, ki ga igralec »aktivira in igra s svojo inteligenco in občutljivostjo« (Turner 2007: 2).

Glas kot bistvena sestavina govornega jezika

Govorjeni jezik za svoje udejanjanje potrebuje človeški glas. V govoru sta glas in besedilo spojena tako tesno, da poslušalec glásu običajno ne posveča posebne pozornosti, saj je osredotočen na besedilno sporočilo.¹ Čeprav je glas posrednik, ki govor pravzaprav omogoči, se v procesu govornega v njem »skrije in izgine, razblini se v pomenu« (Dolar 2003: 23), ki ga tvori besedilo. Vendar glas kot prenašalec besedilnega pomena včasih lahko prevzame vodilno vlogo in potisne besedilno sporočilo v ozadje. To se zgodi, kadar je glas moteč (previsok, preglasen, pretih, hripav itd.) in ovira sprejem besedilnega pomena. Običajno poslušalec po določenem času prilagodi svoje poslušanje in se začne osredotočati na besedilni pomen. Do prevlade glasu nad besedilnim sporočilom lahko pride tudi med govornim izražanjem močnih čustev (npr. vpitje izmaliči izreko, intonacijske loke, povzroči nelogične premore ipd.).

Človeški glas se torej kot zvočni prenosnik besedilnega sporočila pojavlja v vlogi *govornega glasu*. Človek pa lahko tvori tudi *negovorni glas*, ki je evolucijsko prvotnejši od govornega in predstavlja vrsto zvočnih manifestacij, ki jih lahko proizvedejo človeški govorni organi: jok, smeh, kašelj, kihanje, kolcanje, glasni vzdih, stokanje, vriskanje, sopenje itd. Najbolj sofisticiran ter zato tudi najbolj nadzorovano in pozorno oblikovan je *pevski glas*.

V vsakdanji komunikaciji glas, skrit v govoru, in neartikulirano oglašanje (ali kombinacija obojega) večinoma potekata samodejno, brez vnaprejšnjih priprav in premislekov, v odrskem govoru pa morata biti tako govorni kot negovorni glas ozaveščena. Proces kultiviranja glasu, ki (ob kultiviranju besedilnega sloja govora) omogoči prehod iz zasebnega v javni govor, se pri bodočih igralcih začne v času (govornega) izobraževanja, moč glasovne izraznosti pa se izpopolnjuje s profesionalno igralsko prakso.

Zavest o izrazni moči glasu in o možnostih njegovega oblikovanja je tesno povezana z zavedanjem o posebnostih govornega jezika. Dejstvo, da se je v primerjavi s pisnim knjižnim jezikom slovenski govorni knjižni jezik vzpostavil veliko kasneje, še danes vpliva na slabše poznavanje zakonitosti govornega jezika, še zlasti njegove glasovne izraznosti (besedilna fonetika). V preduniverzitetnem izobraževanju je »obravnavo govornega jezika kot celote zelo malo, /.../ posebej besedilnofonetični del je skoraj v celoti prepuščen osebni občutki učitelja in tudi učenca« (Tivadar 2018: 7).

Kot ugotavlja Tivadar, se »javni mediji in govorniki /.../ intenzivneje razvijajo šele v zadnjih 50 letih, /.../ [z]ato je razumljivo, da je primanjkljaj pri pravorečju in obvladanju drugih retoričnih vsebin sorazmerno velik« (2015: 162). Obširnejša raziskava našega osnovno- in srednješolskega izobraževanja prav tako kaže, da je pouk pravorečja in

1 Dvoplastnost govora se potrjuje tudi v delovanju možganov. Večina nevroznanstvenikov meni, da je desna hemisfera »dominantna za afektivno (emocionalno) prozodijo, leva za jezikovno« (Mildner 2003: 161).

govora »(še vedno) zapostavljen in se mu zaradi premajhne zastopanosti v učnih načrtih in učbenikih /.../ posveča premalo pozornosti« (prav tam: 169).

Tudi pri študentih, ki začenjajo svoje igralsko izobraževanje na Akademiji za gledališče, radio, film in televizijo, opazamo primanjkljaj znanja o govornem jeziku, zlasti o glasu in njegovih izraznih možnostih. Zaradi afinitete do igralskega poklica, pa tudi zaradi obiskovanja različnih gledaliških delavnic v osnovni in srednji šoli, sicer imajo določeno védenje o glasovni izraznosti, vendar potrebujejo še argumentirane razlage in sistematizirane prikaze prozodičnih sredstev, da svojemu večinoma intuitivnemu zaznavanju lahko dodajo še racionalni, analitični razmislek o besedilnofonetičnih pojavih.

Učne strategije² pri razvijanju izraznosti glasu v odrskem govoru

Na Katedri za govor se je od ustanovitve Akademije (1946) do danes na osnovi znanja in izkušenj več učiteljev govora razvila posebna metoda poučevanja, ki kombinira teorijo in prakso ter ustreza sodobnim zahtevam poučevanja v visokem šolstvu. Ena od zahtev kakovostnega sodobnega visokošolskega poučevanja je npr. »ustvarjanje učnih priložnosti, v katerih študenti skozi angažirano ukvarjanje z nalogami, ki jim pomenijo izziv (intelektualni, čustveni, ustvarjalni ipd.), gradijo svoje razumevanje predmeta oz. discipline in prevzemajo odgovornost za svoj akademski in profesionalni razvoj ter osebno rast« (Cvetek 2015: 173).

Ta zahteva je pri večini študijskih predmetov v programu Dramska igra izpolnjena, saj sta spodbujanje ustvarjalnosti in angažirano ukvarjanje z izzivalnimi nalogami temeljni pedagoški izhodišči pri vzgoji igralca. Za študente pomeni izziv tudi soočenje z lastnim glasom in odkrivanje njegovih izraznih zmogljivosti.

Glasu (govornemu, pevskemu in negovornemu) je na Akademiji posvečenih več teoretičnih in praktičnih izobraževalnih vsebin. Študenti se med drugim teoretično seznanijo s fizikalnimi lastnostmi glasu (akustična fonetika), z anatomijo in fiziologijo govoril in slušnih organov (artikulacijska fonetika), dobijo navodila, kako stalno skrbeti za zdravje govornih in slušnih organov, poučijo se o prozodičnih prvinah govora (besedilna fonetika), pri praktičnih predmetih pa se vaje prvenstveno osredotočajo na telo (dihanje, sproščanje, foniranje itd.). Pri Uvodu v odrski govor,³ ki je vsebinsko dvodelen – en del je namenjen glasu, drugi pravorečju –, študenti spoznajo temeljne zakonitosti govorjenja na odru in jih z vajami preizkušajo. Med poukom se oba vsebinska dela pogosto tudi prepleteta, saj sta govorni glas in ustrezno artikulirano besedilo (razločna

2 Učne strategije razumem kot »zaporedje ali kombinacijo v cilj usmerjenih učnih aktivnosti, ki jih posameznik uporablja na svojo pobudo in spreminja glede na zahteve situacije« (Marentič Požarnik, Lavrič 2011: 99).

3 Uvod v odrski govor in Uvod v sociolingvistiko sta dve tematski enoti krovnega predmeta Jezik in govor 1, ki je obvezen za študente Dramske igre 1. letnika.

izreka, pravorečna in naglasna primernost, logično členjenje in poudarjanje itd.) povezana in neločljiva. V nadaljevanju bom predstavila predvsem tiste vsebine, ki so namenjene raziskovanju glasu.⁴

Pouk poteka interaktivno, učitelj je v stalnem dialogu s študenti, ki sproti komentirajo, sprašujejo, kritično vrednotijo svoje in tuje izvajanje vaj, izražajo mnenja o predvajanem gradivu (video- in avdioposnetki), dajejo predloge, spodbujajo drug drugega, »[n]astopajo kot samostojni in kritični akterji, ki so sposobni oblikovati, izražati, kritično vrednotiti, braniti in utemeljeno zavračati stališča« (Žagar, Žmavc, Domajnko 2018: 263). Zlasti pri izražanju kritike jih učitelj opozarja tudi na t. i. etiko komuniciranja (prav tam: 173). Študenti so aktivni soudeleženci pedagoškega procesa in udeležujejo »t. i. konverzijski okvir (angl. *conversational framework*) za učenje« (Cvetek 2015: 42). Večinoma so zelo motivirani za sodelovanje, kar je v slovenskem visokošolskem izobraževanju bolj izjema kot pravilo, saj se na splošno za študij odloča »vse večji delež mlade generacije, ne le tisti najbolj zavzeti in sposobni« (Marentič Požarnik, Lavrič 2011: 64). Na umetniških akademijah imamo pravzaprav privilegij (in odgovorno nalogo), da na sprejemnih izpitih izmed številnih prijavljenih izberemo potencialno najbolj sposobne, pa tudi število izbranih je majhno (za Dramsko igro približno deset študentov). Glede na to pouk večinoma lahko poteka v obliki dvosmerne ali večsmerne komunikacije (»med učiteljem in študenti ter med študenti samimi«), kar je eno od priporočil za kakovostno visokošolsko izobraževanje (Marentič Požarnik, Lavrič 2011: 51).

Temeljni namen pouka je usposobiti študenta za ustvarjalno in učinkovito rabo izraznih možnosti lastnega glasu. V učnem procesu študenti sledijo naslednjim smernicam:

- spoznavajo lastni govor (govorna samodiagnoza): prepoznavajo individualne govorne posebnosti, posebej značilnosti glasu (jakost, višino, barvo);
- prepoznavajo posebnosti govora drugih (sošolcev, domačih, prijateljev, javnih govorcev idr.), jih znajo opisati, tudi s stališča glasu;
- navajajo se na rabo metajezika oz. terminologije, s katero opisujemo govorno dejavnost, posebej glas;
- razvijajo sposobnost usmerjenega poslušanja – izostritev slušnega fokusa npr. na intonacije, poudarke, višino glasu, skratka na posamezna glasovna izrazna sredstva;
- naučijo se slušno prepoznavati razlike med zasebnim in javnim, med brani in govorjenim, med spontanim in nespontanim govorom s posebnim ozirom na glas;
- prepoznavajo pragmatični vidik govora – vpliv okoliščin na izjavo oz. na izbiro glasovnih izraznih (prozodičnih) sredstev;

4 Pri pouku je poudarek na t. i. afektivni prozodiji, ki »razkriva stanje, stališča, razpoloženje govornika in emocionalno vsebino govora« (Mildner 2003: 160). Nekoliko manj se ukvarjamo z jezikovno prozodijo, npr. z razlikovanjem stavčnega pomena z intonacijo in mestom poudarka.

- razvijajo glasovno (govorno) domišljijo – učijo se ustvarjalno prilagajati glas besedilu in uresničevati prozodične variante, s čimer razvijajo zavest o semantični vrednosti glasu;
- postopno si oblikujejo govorni okus, tudi s stališča izraznosti glasu in njegove estetske komponente.⁵

Struktura učne ure je običajno taka:

- teoretska osnova – zelo kratka učiteljeva predstavitev teme;
- vaje na dano temo – mini nastopi;
- komentiranje izvedbe vaj: avtokomentar, komentar sošolcev in učitelja;
- diskusija: o (slovenskih) igralcih, politikih, televizijskih in radijskih voditeljih ter drugih javnih govornic (s stališča govora oz. ustreznosti glasovnega izraza), spodbujanje kritičnega odnosa do govornega izražanja;
- poslušanje posnetkov (avdio- ali avdiovizualno gradivo) in komentiranje glasovne izraznosti nastopajočih, razpravljanje o estetiki glasovne izraznosti skozi zgodovino;
- domače naloge: razmislek o določeni temi, ponavljanje določene vaje, priprava skupinske vaje ipd.

Primeri vaj za razvijanje izraznosti glasu

Večina vaj je izvedena kot mini nastop študenta pred kolegi, sledi pa mu povratna informacija sošolcev in učitelja v obliki analize izvedene vaje. Izhodišče za vaje je t. i. globinski pristop k učenju, se pravi, učitelj želi, da študent razume smisel izvajanja vaje in ugotovitve »povezuje s tem, kar ve že od prej, povezave išče tudi med predmeti, s svojimi izkušnjami in z življenjem« (Marentič Požarnik, Lavrič 2011: 101).

1. vaja: *Zvočno zrcalo*. – Namen: ozaveščanje poslušanja, preverjanje lastnega slušnega spomina, razvijanje sposobnosti zaznavanja in prepoznavanja mikro slušno-vidnih akcij govorca. Pomembna je zvočna zaznava celotne izjave, ne njen besedilni pomen.

- Študent A izreče stavek, študent B ga ponovi (posnemanje mora biti zelo natančno, zvočno in vidno).
- Študent A izreče stavek, študent B ponovi zvočno podobo istega stavka z brezpomenskimi zlogi.

⁵ Varošaneč-Škarič v knjigi *Timbar* med drugim obravnava estetiko glasu in dokazuje estetske informacije v glasu z akustično analizo (2005: 177).

2. vaja: *Glasovno opomenjanje pesmi*. – Namen: Ozaveščanje pomenske vrednosti glasovnega govornega sloja, preizkušanje različnih glasovnih izrazil, izbiranje in kombiniranje prozodičnih prvin (npr. nizek glas in počasen tempo).

- Pesem Borisa A. Novaka *Blabla* študenti govorno izvajajo z različno glasovno (emotivno) vsebino, npr. kot ljubezensko izjavo, žalostinko, humorno predstavitve sebe, podoknico, zapeljevanje, izraz jeze itd. Ob tem si zamišljajo okoliščine, v katerih bi določena uzvočitev učinkovala. Vajo lahko izvajajo v paru, kot dialog.

BLABLA

bla

blabla

blablabla

blablablabla

blablablablabla

blablablablablabla

blablablablablablabla

blablablablablablablabla

blablablablablablablablabla

blablablablablablablablablabla

jaz sem en bla

blabla

3. vaja: *Glasovno ilustriranje zgodbe z negovornim glasom*. – Namen: ozaveščanje negovornega glasu, preizkušanje različnih uzvočitev medmetov. Zaznavanje prehodov med govornim (besedilo) in negovornim glasom (medmeti).

- Študenti berejo *Onomatopoije* iz dela Raymonda Queneauja *Vaje v slogu* (1981: 32),⁶ tako da se čim bolj ustvarjalno in izrazno intenzivno medmetno oglašajo (zapis je le orientacija) in pri tem medmetov od drugega besedila ne ločujejo s predolgimi premori.

Na ploščadi, ploploploplo, avtobusa, buh buhbuh, ki vozi na progi S (in v njem modrasi, ki besno sikajo, sipaje slino), je malo čez poldan, bim bam bom, neki smešni lepotin, hi hi hi ...⁷

6 *Vaje v slogu* ponujajo še več sestavkov, ki so primerni za razvijanje glasovne izraznosti, npr. *Vzkliki*, *Aparteji*, *Nevednost* idr.

7 Navajam samo del zgodbe.

4. vaja: *Preizkušanje tonskega in jakostnega obsega lastnega govornega glasu*. – Namen: zavedanje o lastnem registru, tj. obsegu od najnižjega do najvišjega glasu, in o jakosti glasu, ki ju govorec zmore.⁸

- Študenti izrekajo besedno zvezo *Lepa je* s svojim najnižjim, nizkim, srednjim, visokim, najvišjim glasom.
- Študenti izrekajo besedno zvezo *Lepa je* s svojim najtišjim, tihim, srednje glasnim, glasnim, zelo glasnim glasom. Pomembno je, da najtišji glas fonirajo, da besed ne šepetajo. – Pri obeh vajah opazujejo dogajanje v grlu in poskušajo sprostiti pretirano napetost (stiskanje).

5. vaja: *Ustvarjalna raba glasu v povezavi z besedilnim sporočilom*. – Namen: prepoznavanje povezanosti besedilnega in glasovnega govornega sloja, razvijanje govorne domišljije z glasovnim risanjem značajske različnosti literarnih oseb.

- Študenti pri branju odlomka iz Kosmačevega *Tantadruja* (1980: 56)⁹ govorno izražajo razliko med več govorniki: pripovedovalcem, Tantadrujem, Luko, Furlanom, Maticem. Z govorno domišljijo kombinirajo barvo glasu in register, hitrost in glasnost, intonacijo ter različne načine izrekanja glasov (npr. *legato*, *staccato*). Izhodišče za uzvočenje je upoštevanje pisateljevih govornih sugestij v spremnih stavkih.

Na koncu poti so se obrnili na levo mimo mrtvašnice – in glej, kar nenadoma so se znašli pred jamo, pred sveže izkopano jamo.

»Tantadruj, jama!« je zavzeto vzkliknil norček in obstal.

»Jama!« je zagrmel Luka in ponosno dodal: »Ali nisem rekel?«

»Tantadruj, jama!« se je srečno oddahnil norček. »Ležem in umrem.«

»Ležeš in umreš, pa božornoboserna!« je zagrmel Luka.

»Pha!« je prhnil Furlan. »Raúš e patacis-«

»Ti si nor!« je siknil Luka. »In zdaj bodi tiho!«

»Bodi tiho!« je prestrašeno ponovil Matic Enaka Palica.

6. vaja: *Ustvarjalna raba glasu brez povezanosti z besedilnim sporočilom*. – Namen: spodbujanje uzvočitvene ustvarjalnosti, razvijanje zavesti o moči glasovne semantike.

- Študenti berejo kuharski recept kot napeto kriminalno zgodbo. Uporabljajo samo glasovna govorna sredstva (menjavajo govorno hitrost, glasnost,

8 Ob vajah učitelj opozarja na druga vsebinsko povezana področja. Ob tej vaji npr. na artikulacijsko fonetiko – gibanje grla pri tonskem in jakostnem višanju/nižanju glasu, delovanje glasilk.

9 Podrobneje predstavljam možnosti glasovne (govorne) uresničitve Kosmačevega *Tantadruja* v knjigi *Govornost literarnih besedil* (2017).

intonacije, različno dolge premore, register, barvo glasu, način izreke). Upoštevajo dramaturški lok.

Por operemo, na drobno narežemo ter dušimo na maščobi. Popopravimo, pri-lijemo približno pol litra slane vode, in ko zavre, vsujemo riž. Namesto riža damo lahko na kocke narezan krompir. Kuhamo do mehkega.

7. vaja: *Tvorjenje pomena z glasom v različnih okoliščinah*. – Namen: ozaveščanje različne pomenske vrednosti prozodičnih prvin – s katerim glasovnim sredstvom izražam npr. veselje; zavedanje o vplivu okoliščin na uzvočitev.

- Študenti izrekajo poved na več različnih načinov, tako da se pomen sporočila spreminja; zamišljajo si okoliščine izrekanja.

Tega ne morem. Zakaj? Poglej me. Modre oči ima. Dober dan.

8. vaja: *Posnemanje govora znane osebe*. – Namen: razvijanje sposobnosti usmerjene pozornosti na zvočne (izrekovalne posebnosti, narečnost, opazne premore, hitrost, ritem govora itd.) in mimično-gestične posebnosti (oblizovanje, šobljenje ustnic, gubanje čela, dotikanje obraza z roko, popravljanje las itd.). Razvijanje sposobnosti hkratnega ustvarjanja besedilnega (študenti si sami izmislijo posnemovani osebi primerno besedilo) in glasovnega sporočila.

- Študent poskuša čim bolj natančno posnemati govor njemu znane osebe, npr. politika, igralca, profesorja, mame, prijateljice, sošolke itd.

Predstavila sem le del vaj, ki jih izvajamo pri pouku. Pomembno je, da so vaje izbrane, prilagojene ali na novo ustvarjene glede na glasovne sposobnosti študentov in na njihovo predhodno védenje o prozodičnih izraznih sredstvih.

Zaključne misli

Poučevanje izraznosti glasu poteka v skladu s priporočili strokovnjakov za visokošolsko izobraževanje, kot so aktivna vloga študentov, komunikacija med pedagogom in študentom, interaktivnost, povezovanje teorije in prakse, spodbujanje kritičnega mišljenja; njegov namen ni samo prebuditi in razviti posameznikovih glasovnih izraznih možnosti, pač pa tudi opozarjati na uporabno vrednost pouka, katerega rezultat se mora pokazati pri drugem študijskem predmetu, tj. Dramski igri. Potencialna glasovna izraznost, ki jo študent preizkuša pri Uvodu v odrski govor, se namreč pri Dramski igri konkretizira v

odrskih okoliščinah, kjer moč glasovne semantike (v soočenju z drugimi odrskimi izrazi) postane očitnejša. V takšnih okoliščinah študenti povežejo besedilo in glas v celoto odrskega govora in se začnejo zavedati, kako sinergijske povezave med pravorečjem, razločno izreko, primerno glasnostjo ter ekspresivnimi prvini glaslu dajejo smisel govorjenemu besedilu.

Viri in literatura

- CVETEK, Slavko, 2015: *Učenje in poučevanje v visokošolskem izobraževanju. Teorija in praksa*. Ljubljana: Buča, knjigotrštvo, d. o. o.
- DOLAR, Mladen, 2003: *O glasu*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo (Zbirka Analecta).
- KOSMAČ, Ciril, 1980: *Tantadruj*. Ljubljana: Mladinska knjiga, Koper: Lipa.
- MARENTIČ POŽARNIK, Barica, LAVRIČ, Andreja, 2011: *Predavanja kot komunikacija. Kako motivirati in aktivirati študente*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Prispevki k visokošolski didaktiki, 6).
- MILDNER, Vesna, 2003: *Govor između lijeve i desne hemisfere*. Zagreb: IPC grupa.
- NOVAK, A. Boris, 2016: *Oblike duha. Zakladnica pesniških oblik*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Zbirka Sončnica).
- PODBEVŠEK, Katarina, 2017: *Govornost literarnih besedil*. Maribor: Aristej.
- QUENEAU, Raymond, 1981: *Vaje v slogu*. Prev. Aleš Berger. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TIVADAR, Hotimir, 2015: Vloga pravorečja in njegovo poučevanje v slovenskem osnovno- in srednješolskem izobraževanju. *Jezik in slovstvo* 60/3–4. 161–172.
- TIVADAR, Hotimir, 2018: Položaj slovenskega govora skozi prizmo stavčne fonetike – aktualizacija opisa osnovnih besedilnofonetičnih parametrov. *Jezik in slovstvo* 63/2–3. 7–25.
- TURNER, J. Clifford, 2007: *Voice and Speech in the Theatre*. 6. izdaja. London: A & C Black Publishers Limited (Methuen Drama).
- VAROŠANEC-ŠKARIČ, Gordana, 2005: *Timbar*. Zagreb: FF press.
- ŽAGAR, Igor, ŽMAVC, Janja, DOMAJNKO, Barbara, 2018: *Učitelj kot retorik: Retorično-argumentativni vidiki pedagoškega diskurza*. Ljubljana: Pedagoški inštitut (Dissertationes, 35).